

SUVOKIMO IR VAIZDUOTĖS SANTYKIO PROBLEMA

Ernestos Molotokienės disertacijos gynimas

Kokiam debesį tu dabar gyveni?

Kuriam sakiny romano?

J. Erlickas

2012 m. rugsėjo 28 d. Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete vyko Humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties tarybos posėdis, kuriame Filosofijos katedros doktorantė Ernesta Molotokienė gynė daktaro disertaciją „Suvokimo ir vaizduotės santykio problema Husserlio filosofijoje“.

Pristatymą disertantė pradėjo pažymėdama suvokimo ir vaizduotės santykio problemos fundamentalumą ir jos numanomą platų istorinį kontekstą: pats Vakarų sąvokinis mąstymas esąs kilęs iš vaizduotiško mitų pasaulio. Husserlis pirmasis atliko išsamų vaizduotės, kuriai lig tol skirtas tik periferinis dėmesys, fenomeno tyrimą bei atskleidė esminį suvokimo ir vaizduotės santykį. Jo transcendentalinėje fenomenologijoje, kaip teigiama disertacijoje, suvokimo ir vaizduotės skyrimas esąs vien formalus, nes praktiškai šiedu sąmonės aktai yra abipusiškai priklausomi. Nors Husserlis linkęs išlaikyti racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį, teikdamas suvokimui, o ne vaizduotei privilegijuotą prielaidą prie tikrovės supratimo, disertantė kelia klausimą: jeigu suvokimas praktiškai esąs vaizduotiškas, ar pati tikrovė nesanti tik viena vaizduotės raiškų? Ar galima tikrovės konstitucijos problemą išspręsti pasitelkiant transcendentalinės fenomenologijos metodą, o gal sprendimo ieškotina atsigręžiant į vaizduotę?

Disertantė detalčiai pristatė ginamuosius teiginius. 1. Realybės ir tikrovės skirties pagrindu praktiškai neįmanoma atskirti suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų. 2. Suvokimas, laikiškai konstituojamas kaip dabartis, praktiškai išreiškia tik dabarties idealizavimą, todėl ir grynas suvokimas kaip labiausiai dabartiškas tėra siekiamybė. 3. Nors vaizduotė Husserlio filosofijoje suprantama kaip subjektyvus gebėjimas, tačiau ji įgalina ir intersubjektyvias patirtis. 4. Suvokimas ir vaizduotė sąmonei teikia *formaliai* skirtingus stebinius, bet *praktiškai* visi stebiniai yra vaizduotiški. 5. *Formaliai* prisiminimas, būdamas suvokimo lauko dalis, skiriasi nuo vaizduotės vaizdinio, tačiau *praktiškai* jų skirtis abejotina, nes: a) prisiminimo ir vaizduotės vaizdiniai duoti „įdabartinimo“ modusu; b) paties pirminio išpūdžio, kuris reprodukuojamas prisiminimo vaizdinyje, galimybė yra abejotina dėl jų lydinčio vaizduotiško tuščių vaizdinių horizonto. 6. Abipusė suvokimo ir vaizduotės aktų priklausomybė galima pirmiausia dėl juos lydinčio tuščių vaizdinių horizonto. 7. Vaizduotė kaip visa apimanti sąmonės modifikacija įgalina eidetinę grynujų esmių intuiciją. 8. Transcendentalinės Husserlio autofenomenologijos metodas kaip introspektyvi subjekto patirčių deskripcija, būdamas vaizduotiškas, praktiškai yra

pranašesnis už „mokslinį“ heterofenomenologijos metodą. 9. Siekdama eidetinio pažinimo vaizduotė įgyja pranašumą prieš suvokimą. 10. Išlaikydamas *formalų* suvokimo pranašumą prieš vaizduotę, Husserlis siekia išlaikyti stabilų, racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį, tačiau vaizduotė šias pastangas gerokai pasunkina.

E. Molotokienės darbas tėra antroji disertacija ir apskritai viena iš vos keleto publikacijų Lietuvoje, skirtų vaizduotės problemai. Disertacijos mokslinis naujumas yra ir tas, kad tiriamas suvokimo ir vaizduotės *santykis*, atskleidžiant, jog suvokimas visuomet vaizduotiškas, ir tai leidžia iš naujo apmąstyti tikrovės konstitucijos sąmonėje problemą.

Bendroji disertacijos išvada kaip tik ir teigia, jog suvokimas kaip racionalumo esmė gali tapti vaizduotiškas, tad transcendentalinė fenomenologija praktiškai galima kaip vaizduotiškas mokslas. Husserlis savo transcendentalinės fenomenologijos kaip eidetinio mokslo pamatus kloja ant dabartiškos esaties momento, kuris esąs tik žybtelėjimas, lydimas tuščių vaizdinių horizonto vaizduotiškoje sąmonės tėkmėje. Nors tai leidžia Husserliui išlaikyti racionalumo principu grindžiamą klasikinį pasaulėvaizdį, toks sumanymas rizikingas, nes vaizduotė suprantama kaip visa apimanti sąmonės modifikacija. Formaliai suvokimas yra dominuojantis sąmonės aktas, teikiantis tikrovės kaip prasmės vienovės pažinimą, bet jį „iš vidaus sprogdina vaizduotė“.

Toliau žodis suteiktas oponentui Bronislovui Kuzmickui, kuris pabrėžė pradėsiąs nuo kritinės dalies. Kadangi Husserlis ne kartą koregavo ir tikslino savo pozicijas, disertacijoje, anot oponento, trūksta aiškumo, su kuriuo iš minėtų laikotarpių siejama

transcendentalinė fenomenologija, kalbant apie formalų suvokimo ir vaizduotės tyrimą joje. Būtų įdomu sužinoti, kaip siejosi ar nesisiejo vaizduotės tyrimai su tuo, kas inspiravo fenomenologijos projektą – su patikimų mokslo pagrindimo būdų paieška. Taip pat oponentas pažymėjo, jog, kaip rašoma disertacijoje, Husserlis savo vaizduotės tyrimų nebaigė ir todėl verta klausti, kodėl nebaigė: gal tai lėmė metodo netinkamumas, ypač atsižvelgiant į tai, jog į savo mokslinės veiklos pabaigą Husserlis pats suprato ir pripažino, kad neįmanoma padaryti filosofijos tiksliau mokslu. Kaip tokiu atveju galėjo keistis vaizduotės ir suvokimo pažintinių galimybių požiūriu tyrimų turinys? Oponentui pasirodė neaiški skirtis tarp realybės, disertantės suprantamos kaip empirinė potyrių bazė, ir tikrovės, suprantamos kaip tikėjimo sąmonės konstituojamas galimybių laukas. Profesorius linkęs manyti, kad tai yra skirtis tarp to, kas vyksta sąmonėje, ir to, kas gali būti už jos. Taigi reiktų išsiaiškinti, koks suvokimo ir vaizduotės santykis su tikrove ir (arba) realybe. Šį santykį, turint omenyje mokslo pagrindimo tikslą, oponentas linkęs laikyti pažintiniu, tad problema būtų tokia – kas yra ar gali būti pažįstama ir kaip pažįstama suvokimo ir vaizduotės aktais? Kitaip pasakius, kaip objekto duoties sąmonei vyksme susiklosto santykis tarp objekto kaip *tikro* konstitucijos sąmonėje ir jo empirinio realumo pripažinimo? Kaip svarbias autorės išvalgas, kurias reikėjo labiau akcentuoti ir išskleisti, oponentas išskyrė klausimus apie mums prieinamo prasmų pasaulio efemerškumą, nepastovumą tuo atveju, jeigu jis yra vaizduotiškas (prasmes generuoja vaizduotė), ir apie kultūros kaip tradiciškai nusistovėjusių prasmų sutelkties pagrindimo būdą.

Bronislovas Kuzmickas apibendrina teigdamas, jog disertacija parašyta profesionaliai ir preciziškai, minčių seka labai įtempta. Jis pabrėžė, jog tai labai rimtas mokslinis darbas, išsiskiriantis koncepciniu tikslumu ir kalbos griežtumu, svariai išplečiantis lietuviškuosius fenomenologijos tyrinėjimus, praturtinantis lietuviškąją huserlianų terminiją. Profesorius pareiškimu, Ernesta Molotkienė verta humanitarinių mokslų (filosofijos) daktaro laipsnio.

Atsakydama į oponento pastabas, disertantė sutiko, jog nurodytos vietos galėjo būti labiau išplėtos, tačiau pagrindinei disertacijoje tiriamai problemai gilesnė šalutinių temų analizė įtakos beveik neturėtų.

Transcendentalinės fenomenologijos metodo Husserlis neatsisakė visą fenomenologijos kūrybos laiką. Tačiau, sutinkant su oponentu, vaizduotės fenomeno tyrimai bene labiausiai prisidėjo prie to, kad Husserlio fenomenologija kaip patikimų mokslo pagrindimo būdų paieška nepavyko, nes paaiškėjo filosofiją negalint būti tiksliau mokslu. Disertantės teigimu, vaizduotės fenomeno atradimas įrodė, kad sąmonės pagrindą ir esmę sudaro neracionalūs procesai, todėl mentalinio gyvenimo redukovimas į suvokimą pasirodė neįmanomas.

Kitas disertacijos oponentas Mintautas Gutauskas pabrėžė neabejotiną temos aktualumą, taip pat atlikto darbo kruopštumą. Darbo struktūra, anot jo, logiška ir pagrįsta. Pirmojoje dalyje sėkmingai parodomas formalus suvokimo ir vaizduotės skyrimas. Antrojoje nuodugniai atskleidžiama abipusė vaizduotės ir suvokimo priklausomybė. Atskleidus suvokimo ir vaizduotės suvokimo atskyrimo galimybes ir negalimumą apskritai, trečiojoje dalyje pereinama prie konkre-

tesnių sričių (iliuzijų bei haliucinacijų, intersubjektyvumo aspektų, tiesos ir evidencijos sąlygų klausimo) aptarties. Oponentas nurodė negalįs išskirti vienos kurios darbo dalies kaip stipriausios, tačiau nurodė darbe sėkmingai atskleistus dalykus. Sėkmingiausiu, oponento požiūriu, laikytinas laiko sąmonės ir vaizduotės santykio atskleidimas. Aiškinant vaizduotės ir suvokimo ryšį, kartinės svarbos yra vidinės laiko sąmonės problematika, į kurią autorė gerai įsigilinusi. Tikrai sėkmingai atskleistas vaizduotės ir prisiminimo ryšys. Iškeliamas svarbus klausimas apie vaizduotės reikšmę kaip esmėžvalgos, taip pat ir pačios fenomenologijos galimybės sąlygos. Oponentas pažymėjo didelį atidumą vartojamoms sąvokoms, kurios nuodugniai aptiriamos, tačiau pasigedo paaiškinimo, kodėl disertacijoje *Einbildungskraft* ir *Phantasie* yra verčiamos kaip *vaizduotė* ir vengiam vartoti žodį *fantazija*.

Nors darbas ir kruopštus, tačiau pernelyg schemiškas ir „techninis“. Oponentas pabrėžė, jog vaizduotė ir suvokimas Husserliui nebuvo vien tik paprastos temos, lygiavertės kitoms, bet turėjo fundamentalią reikšmę pačiam fenomenologijos projektui. Todėl probleminiai suvokimo vaizduotės ir suvokimo aspektai sunkiai susidėlioja į schemą, kaip kad siekiama disertacijoje. Neatsižvelgus į platesnę fenomenologijos projekto problematiką, darbas tapo fragmentiškas, o nevienalytė naudojama medžiaga sunkiai susidėlioja į visumą. Tad tekstas palieka labiau techninio nei filosofinio išpūdį.

Disertacijos objektas esąs dviprasmiškas – neaišku, ar tai vien vaizduotės ir suvokimo santykis, ar šis santykis Husserlio filosofijoje. Todėl, siekiant įvertinti Husserlio teorijos sėkmes ir nesėkmes, ryškėja savarankiškos

vaizduotės koncepcijos bei distancijos, probleminio ir istorinio konteksto reikalingumas. Taip pat oponentas teigė, jog ir Husserlis, ir disertantė, įrodinėdami grynąs dabarties nebuvimą, papuola į prieštaravimus, kurie randami ir disertacijos tekste. Viena vertus, rašoma, jog „suvokimas yra tik dabartiškas „žybtelėjimas“, kita vertus, „suvokimas, laikiškai konstituojamas kaip dabartis, praktiškai išreiškia tik dabarties idealizavimą, todėl ir grynas suvokimas kaip labiausiai dabartiškas tėra siekiamybė“. Oponentas uždavė klausimą, kurį momentą palaikytų disertantė.

Disertacijoje kone išleidžiama iš akių tai, kad bet kokio konstituo to objekto tapatybę užtikrina ne tik vaizdinys, bet ir prasmė. Oponento nuomone, gerokai vaisingesnė perspektyva atsivertų, jei būtų klausama ne apie suvokimo ir vaizduotės santykį, bet apie prasmės ir vaizduotės santykį suvokime. Per daug dėmesio skirta noetiniam ir per mažai noeminiam aspektui bei silpnokai aptartas intersubjektyvumo klausimas.

Baigdamas pasisakymą, oponentas pabrėžė šį darbą traktuojąs kaip gerą pagrindą tolesniam tyrinėjimui ir, pažvelgęs formalių reikalavimų aspektu ir šiuo būdu atradęs galimybę konstatuoti darbą visiškai atitinkant disertacijoms keliamus reikalavimus, pasiūlė Ernestai Molotokienei suteikti humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Atsakydama į pastabą dėl *Einbildungskraft* ir *Phantasie* vertimo žodžiu *vaizduotė*, disertantė teigė norėjusi išvengti lietuviškojo žodžio *fantazija* iliuzijos reikšminio lauko ir nuorodos į vien tik gryną fikcijų sritį. Taip pat *vaizduotė* dėl savo šaknies esanti artimesnė Kanto *Einbildungskraft*.

Atsakydama į pastabą dėl disertacijos schemiškumo, ji nurodė jį buvus neišvengia-

mą siekiant laikytis gana padrikų Husserlio svarstymų ir sujungti juos į vieną tekstą.

Atsakydama į pastabą, kodėl plačiau neaptartas Husserlio mąstymo kontekstas, ji pabrėžė sąmoningai laikiusis atokiau nuo Husserlio motyvų ir prielaidų konteksto ir neįtraukė jo į probleminį tyrimą, nes nemananti, kad tai būtų turėję įtakos pačiai suvokimo ir vaizduotės santykio problemos išsklaidai, o nuosekliai vaizduotės problemos genezę ir įtaką fenomenologijai savo disertacijoje jau pateikęs Kristupas Sabolius, todėl nebuvo prasmės kartotis.

Ji sutiko su oponentu, kad bet kokio konstituo to objekto tapatybę užtikrina ne tik vaizdinys, bet ir prasmė. Vis dėlto, disertantės nuomone, eidetiniame pažinime, esmėžiūroje paties Husserlio labiau pabrėžiamas nekalbinis matymo, prasminės įžvalgos momentas, todėl disertacijoje ji norėjusi labiau pabrėžti nekalbinę pusę. Dėl to ir intersubjektyvumui skirta dalis yra silpnoka, nes intersubjektyvumo esminė sąlyga esanti būtent kalba. Vis dėlto, anot disertantės, vaizduotiško intersubjektyvumo galimybė turėtų būti apmąstyta giliau.

Toliau kalbėjęs Tarybos narys Arūnas Sverdiolas pažymėjo, kad ginamoji disertacija yra pirmoji Husserlio scholastikos disertacija Lietuvoje. Atlikta imanentinė pasirinktos problemos rekonstrukcija ir imanentinis kritinis jos svarstymas, išsimaštoma į atitinkamas temas ir sąvokas, jos eksplikuojamos. Atsekant jų variacijas ir modifikacijas svarbiausiuose veikaluose, kaskart labai aiškiai apibrėžiami tyrinėjami aspektai. Tačiau svarbiausios, darbe dešimtis kartų kartojamos sąvokos „formaliai“ ir „praktiškai“ neaptiriamos nė vienu sakiniu. Ypač problemiška esanti apeliacija į praktiškumą, prie-

šinant formalumui. Juk formalumas sudaro pačią Husserlio fenomenologijos ašį, esmiškai siejasi su transcendentalumo samprata, o praktiškumas lieka fenomenologiškai neapčiuopiamas. Taip pat Tarybos narys pažymėjo, jog protencija ir retencija yra ne vaizduotės ar prisiminimo, o suvokimo dalykas. Anot bendros teigiamos išvados, disertantė yra kompetentinga nagrinėti fenomenologinės filosofijos tekstus, pajėgi savarankiškai svarstyti sudėtingas teorines problemas, dėmesinga filosofinei kalbai, jos galimybėms ir ypač filosofinių tekstų vertimuose atsiskleidžiančioms tų galimybių riboms. Todėl jai neabejotinai suteiktinas filosofijos daktaro laipsnis.

Tarybos narė Jūratė Rubavičienė pažymėjo, jog disertacija tvirtai logiškai struktūruota, visas probleminis diskursas sukasi apie pagrindinę – suvokimo ir vaizduotės santykio sampratą Husserlio fenomenologijoje – problemą. Autorės kompetencija ir jos gebėjimas racionaliai išskleisti tiriamą problemą nekelia abejonių. Pagyrusi ypatingą kalbos ir mintijimo skaidrumą, Tarybos narė dar iškėlė klausimą, koks esąs, tiksliau nusakius, santykis tarp darbe vartojamų sąvokų *vaizdas* ir *vaizdinys*? Ką produkuoja vaizdo sąmonė – vaizdą ar vaizdinį? O gal tikslinti neverta, nes tai konverguojančios sąvokos, kurias vartojame pagal aplinkybes? Baigdama kalbą, Tarybos narė pabrėžė, jog šios disertacijos autorė nusipelnė filosofijos daktaro laipsnio.

Anot Tarybos nario Skirmanto Jankausko, apibrėžta ir gan siaura disertacijos tema daro tyrinėjimą ypatingą ir naują plačiame fenomenologinių tyrinėjimų lauke. Nepaisant dalyko specifiškumo, neįklimpstama į detales, o išvados rezonuoja kur kas pla-

tesniame autofenomenologijos tyrinėjimų horizonte. Kaip bene solidžiausiai parašytą ir tiriamą temą esmingai atskleidžiantį Skirmantas Jankauskas išskyrė antrąjį darbo skyrelį, kuriame įvairiais aspektais nustatoma suvokimo ir vaizduotės funkcinė priklausomybė. Šiame skyrelyje ypač atsiskleidžia disertantės sugebėjimas labai preciziškai išrūšiuoti daugiopus suvokimo ir vaizduotės sampynos aspektus ir aprašyti tas daugiopas skirtis bei jų santykius gražia lietuviška terminija. Žvelgdamas į darbą kaip į visumą, Tarybos narys konstatavo jo conceptualinį rišlumą ir skaidrumą. Husserlio požiūris esąs ne atpasakojamas, bet rekonstruojamas, tad gausios citatos nerėžia akies ir organiškai iliustruoja teorinę rekonstrukciją. Disertacijos turinys neabejotinai liudija, kad jos autorė disponuoja mokslų daktaro laipsnį atitinkančia mokslininko kvalifikacija.

Antanas Andrijauskas kalbą pradėjo pagyru už ne paties patogiausio akademine prasme mąstytojo Husserlio keliamos problemos analizę. Disertacija esanti laiku parašytas pamatinių fenomenologinės filosofijos problemų lauką tiriantis darbas, savo svarstoma tematika, problematika bei metodologinėmis implikacijomis svarbus mūsų fenomenologinės filosofijos raidai. Kaip neabejotiną disertacijos privalumą Tarybos narys išskyrė aiškų įvairių tyrinėjimo programos aspektų formulavimą ir pagrindinio aptariamų problemų lauko išskleidimą. Nenuolstant nuo pasirinktos darbo konstravimo ašies, tyrinėjimo objektas sklęs į smulkesnius segmentus, kurių probleminiai laukai analizės metu nuolatos susipina. Nuosekliai pereinama nuo vieno problemų bloko prie kito ir kruopščiai apgalvotai – nuo vieno skyriaus prie kito. Andrijausko teigimu, toks akademinis požiūris

korektiškas tyrinėjamų dalykų ekspozicijos pasirinkimas nusipelno nuoširdaus palaikymo. Tačiau įdomesnis nei autorės pasirinktas tradicinis fenomenologinių idėjų tapsmo aptarimo kelias būtų buvęs jam atvirkštinis, t. y. mėginimas pažvelgti į Husserlio filosofijoje sprendžiamas suvokimo ir vaizduotės santykio problemas per jo sekėjų Sartre'o, Marleau-Ponty, Dufrenne'o idėjų filtrą, nes jie atvėrė pirmtako filosofijoje glūdinčias fenomenologijos perspektyvas. Tekstas esąs perkrautas neesminių perpasakojimų iš gerai žinomos fenomenologinės literatūros, kartais nuslystama į periferinių problemų nagrinėjimą, tiesa, pademonstruojant deramą kompetenciją. Kartais susidaręs išpūdis, jog rašoma apie viską, kas siejasi su magiškai skambančiomis *vaizduotės* ir *suvokimo* sąvokomis. Anot Tarybos nario, nepaisant pareikštų poleminių, bet viso labo techninių ir rekomendacinių pastabų, galbūt padėsiančių mokslininkei ateityje, disertacija liudija autorės sugebėjimą kvalifikuotai analizuoti filosofijos problemas, todėl siūlęs suteikti Ernestai Molotokienei humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro vardą.

Padėkojusi Tarybos nariams už pareikštą konstruktyvią kritiką ir pastabas, disertantė pateikė ir savo atsakymus. Atsakydama Arūnui Sverdiolui nurodė, jog sąvokų „formaliai“ ir „praktiškai“ vartojimas kyla iš paties Husserlio tekstų prieštaravimo, bandant nutylėti „nepatogų“ vaizduotės fenomeną. Suvokimo dominavimas kitų sąmonės aktų atžvilgiu, anot disertantės, praktiškai esąs ganėtinai „dirbtinis“, taigi formalus dalykas. Formaliai išlaikomas suvokimo diktatas ir racionalumo principu grindžiamas pasaulė-

vaizdis, nutylint praktinę vaizduotės viršenybę prieš suvokimą. Taip pat autorė linkusi ginti savo poziciją dėl retencijos ir protencijos kaip vaizduotiškų, o ne suvokimiškų sąmonės modusų traktavimo, nes tiek retencija, tiek protencija – tai tuščios projekcijos ar tušti vaizdiniai, nesugaunami „čia ir dabar“.

Atsakydama Jūratei Rubavičienei, disertantė sutiko, jog sąvokos *vaizdas* ir *vaizdinys* disertacijoje vartojamos sinonimiškai, nors dėl to, kad lietuvių kalboje *vaizdas* nurodo statinį momentą, o *vaizdinys* – labilų, dinaminį, pirmoji sąvoka dažniau vartojama kalbant apie suvokimo objektą, o antroji – apie vaizduotės objektą.

Taip pat disertantė pritarė ne vieno Tarybos nario pastaboms, kad kai kurios disertacijos vietos galėtų būti labiau išplėtos, bet tai galėtų būti orientyras tolesniam tiriamajam darbui. Taip pat ji pažymėjo, jog sąmoningai siekė laikytis kuo arčiau Husserlio tekstų, todėl fenomenologinio tyrimo specifiskumas buvęs neišvengiamas ir darbo „kameriškumo“ išpūdis neatsitiktinis. Dėstymo schemiškumą Ernesta Molotokienei paaiškino ir skonio sprendiniu: mokslininkė nurodė be galo mėgstanti schemas.

Pasibaigus diskusijoms, už galimybę ginti disertaciją ji padėjo Tarybai, oponentams, darbo vadovui ir kitiems disertantei svarbiems asmenims, ypač – Arvydui Šliogeriiui ir Skirmantui Jankauskui už visus studijų metus lydėjusį gyvo filosofavimo pavyzdį.

Posėdžio pabaigoje įvyko slaptas balsavimas, kurio metu priimtas vienbalsis sprendimas suteikti Ernestai Molotokienei humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro laipsnį.

Parengė Nerijus Stasiulis